

ПРОБЛЕМНО-ТЕМАТИЧНИЙ ТА ЖАНРОВИЙ ДІАПАЗОН ДИТЯЧОЇ ПРОЗИ ІВАНА СЕНЧЕНКА

Любов Романюк

Миколаївський державний університет ім. В. О. Сухомлинського

У статті розглянуто дитячу прозу Івана Сенченка, її проблемно-тематичний та жанровий діапазон. Ранні дитячі твори письменника позначені пригодницькими елементами, а у прозі 50-60-х років автор відходить від шаблонного показу дитини в манері дидактичних повчань. Дитячим оповіданням автора характерне тонке нюансування психіки персонажів, увага до ціннісних пріоритетів дитини.

Ключові слова: дитяча література; проза; жанр; герой.

Середина двадцятих років ХХ століття була періодом відносного й самодостатнього творчого пошуку. Події революції та громадянської війни давали основний матеріал для тогочасних прозаїків. Важливо було осмислити їх, показати і соціальний, і психологічно-моральний зміст. Традиційно українська проза жила матеріалом сільського життя. Розбурхане революцією село посідає важливе місце у творах прозаїків, але вже в першій половині 20-х років бачимо спроби писати про місто, про життя інтелігенції (М. Хвильовий, В. Підмогильний, О. Копиленко, Г. Шкурупій). Це була переважно проза, в якій орієнтація на точну та конкретну думку поєднувалася з намаганням зацікавити читача сюжетною інтригою.

Особливі надії в 20-30-х роках покладалися й на дитячу літературу. Перед нею ставилися завдання небувалої історичної ваги. Література для юного читача постала з гуманістичних традицій української літератури ХІХ століття. Вона мала дві тенденції, дві проблемно-тематичні домінанти: виховання загальнодемократичного світогляду, людської гідності, честі, внутрішньої свободи особистості та прагнення більшості письменників прищепити юному читачеві любов до рідного слова, до свого народу. Новітня література для дітей виникла не на порожньому місці. Талановиті митці спирались на досвід Т. Шевченка, Лесі Українки, М. Коцюбинського, В. Стефаника, продовжували розпочату ними працю, хоча перші кроки були досить скромними, майже непомітними. Н. Забіла зазначає: “Специфіка нашої роботи полягає в тому, що ми, дитячі письменники, маємо перед собою не дорослого читача з багатим життєвим досвідом, з усталеним світоглядом, не дорослу людину, яка може свідомо, критично поставитись до художнього твору, розібратися в ньому і в тій чи іншій мірі дати йому правильну оцінку. Ми, дитячі письменники, маємо перед собою читача молодого, інколи навіть зовсім малого, людину, яка ще тільки починає поступово знайомитися з навколишнім світом, характер і світогляд якої перебувають ще в стадії становлення” [3, с. 12–13].

Література для дітей давала зразки нових жанрів, розширювала ідейно-тематичні обрії, виробляла нову манеру оповіді. Нова пореволюційна дійсність знайшла багатогранне відображення у прозі для дітей. Це пов’язано, зокрема, і з самою суспільно-ідеологічною атмосферою, з настановою на будівництво “прекрасного майбутнього”, заради якого приносилася в жертву сучасність. На початку означеного століття її представляли Олена Пчілка, М. Коцюбинський, А. Головка, В. Самійленко, С. Васильченко, М. Іваницька, В. Чередниченко, О. Іваненко, Н. Забіла та ін.

На рубежі 20-30-х років існувало чимало спірних, досі не вирішених проблем, що виникли в період становлення дитячої літератури. Відчутним став розпад між літературою і педагогічною практикою. У прозі для дітей цього періоду майже не зустрічаємо образу негативного героя. Оскільки вважалося, що такий образ може мати на читача небажаний вплив, тому найпростіший вихід – його не зображати. На дитячу літературу було жорстке “соціальне замовлення”, вона виступала “коліщатиком і гвинтиком загальнопартійної справи”. Перед письменниками ставилось завдання: витіснити попередню літературу для дітей (у тому числі й казки) із загальнонародного вжитку, створивши нову, соціально й дидактично спрямовану, пролетарську дитячу літературу. Важливим замовленням було написання творів про велич ударної праці на будовах п’ятирічок. Письменники зазнавали невдач, бо в деталізованих описах новобудов, машин, технології виробництва часто губилася людина – творець. А. Макаренко зазначав: “Особливості, які відрізняють “дитячу” літературу від “дорослої”, полягають не в тому, про що розповідається, а в тому, як розповідається. ... І якщо письменник бідний у самій своїй реалістичній правді, невиразний і нерозбірливий в образах, сірий і скупий у своїх явних або прихованих емоціях, ми засудимо його твір, незалежно від того, як він застосував художні прийоми і засоби, лаконічний він чи багатослівний, вживає метафори чи уникає їх, змальовує природу чи обходиться без природи” [5, с. 9].

У шкільній програмі недостатньо представлені імена майстрів дитячої прози, літературна діяльність яких припадає на початок ХХ століття. Особливо це стосується недитячих письменників, які вже мали ім’я завойоване в “дорослій” літературі (П. Панч, А. Шиян, І. Багмут, М. Стельмах) та інші.

Прикметним для дитячої літератури другої половини ХХ століття було те, що повернулася заборонена раніше спадщина. Виходять твори Б.-І. Антонича, О. Олеса, А. Кашенка, В. Винниченка, Олени Пчілки, М. Йогансена, антології прози та поезії 20-30-х років. Більшість цих видань відзначаються високим художнім рівнем, вони істотно змінили критерії літератури для дітей.

При сучасному “дефіциті часу” багато художніх творів у шкільній програмі залишаються непрочитаними. Тому вивчення у школі дитячої прози – накоптималніший спосіб не лише ознайомитися з ними, а й вирішити порушені у них проблеми часто морально-етичного плану, розв’язання яких є одним із головних завдань у роботі вчителя-словесника.

Літературний доробок Івана Сенченка, одного з представників цього періоду, несе багато навчального та пізнавального сучасному читачеві, спонукає до власних роздумів та оцінок. Його оповідання для дітей і про дітей мають глибоке емоційне навантаження. Як дитячий письменник І. Сенченко утверджується в 20-х роках ХХ століття. Доля цих творів складалася нелегко і, на жаль, у шкільній програмі немає жодного його оповідання для дітей. Тим часом є підстави стверджувати, що вони стали цікавим явищем не тільки в контексті творчості І. Сенченка.

Особливостями малої прози письменника є простота сюжету, конкретність описів, майстерне розкриття дитячої психології. Писати для юного читача Іван Сенченко починав ще в ранній період творчості. Одним із перших у нашій прозі письменник розробив фантастичний сюжет у “Фантастичному оповіданні”, “Казці”. Хоч вони були значною мірою наслідувальними, зокрема відчувається вплив роману А. Франса “На білому камені”, та перед тим сам жанр фантастики з майбутніх часів був чужий українській прозі. Прикметною особливістю фантастики з перших кроків її існування було те, що вона в мріях про майбутнє опиралась на реальні тенденції життя. Це позначилося зокрема на творах М. Трублаїні (“Мандрівники”, “Шхуна “Колумб”), В. Владка (“Аргонавти всесвіту”, “Нащадки скіфів”, “Чудесний генератор”), Ю. Смолича (“Останній Ейджевуд”). Любов до людини, до свого героя, визнання незаперечної

цінності людського життя – основна риса цих творів. Фантастичним оповіданням І. Сенченка бракувало польоту уяви й художньої майстерності. О. Білецький зазначив: “Утопія” Сенченка “Фантастичне оповідання” багато літературніша, але його фантазія далеко бідніша (С. Весь час розглядав сад, фонтани, всі дрібниці, які зустрів по дорозі), а картина черги коло вищої ради Комун на одержання ордера на самогубство ... викликає зовсім не ті думки, які хотів нав'язати читачеві автор...” [2, с. 77].

Значне місце у прозі для дітей 1917-1933 років займають твори про громадянську війну. У них розповідається про участь дітей у революції, про формування характеру дитини в тих умовах тощо. Герой цих творів або жертвує своїм життям заради завтрашнього дня (“Пилипко”, А. Головка, “Оаза в степу” О. Донченка), або прагне зробити свій внесок у якусь “дорослу”, значущу справу (“Юрко” О. Копиленка, “Червона хустина” А. Головка, “Степанко” В. Ярового). В оповіданні “Пилипко” А. Головка, дитяче сприймання гармонійно співіснує з дорослим. Автор наголошує на постійному зв'язку маленького героя з природним, селянським світом. В. Агеєва зазначає: “Природа постає не просто тлом для розвитку подій, а психологічною категорією, важливим чинником, що зумовлює поведінку героя, часом навіть сприяє чи заважає його діям” [1, с. 80].

Дитячі твори І. Сенченка 20-х років були насичені пригодницькими елементами В оповіданні “Скарб” розповідається про двох друзів – Тихохода й Мацапуру. Автор рельєфно, з легким гумором розповідає про знайдений хлопцями скарб, що був захований партизанами. Недосконалість цього оповідання виявилася в надто старанному наближенні до зужитої “партизанської романтики”. Сенченко зрозумів, що вся історія зі скарбом штучна, схематична. Згодом він переробляє другу половину твору і публікує його під назвою “Молоді друзі”. Незважаючи на невдалу сюжетну основу, цей твір все-таки виявив власну стилістичну манеру автора. У його художній фактурі дедалі виразніше окреслюється образ оповідача – спостережливого, дотепного вдумливого.

Наслідки руїн і голоду в Україні після громадянської війни принесли нову тему в дитячу літературу – тему безпритульності. На сторінках журналу “Червоні квіти” (№ 2–7), 1927 року з'являється повість І. Сенченка “Безпритульні”. Її герой, сирота Василь, у своїх мандрах зустрічає різних людей – переважно злодіїв або ж таких, як і сам, безпритульних, безталанних хлопчаків. Повість закінчується оптимістично. Читач вірить, що Василь знайде свою долю та своє місце в житті. Вона засвідчила бажання автора не залишатись осторонь процесів, які гостро відбивалися на розвитку суспільства. Трагедія безпритульних дітей у той час хвилювала громадськість, обговорювалася в пресі, до неї зверталось немало митців. Цій темі присвятили свої оповідання П. Панч (“Портрет”), А. Головка (“Дівчинка з шляху”), І. Микитенко (“Вуркагани”) тощо. Іван Сенченко також зробив свій внесок у художній аналіз проблем, що існували в ті складні роки.

З початком 30-х років закінчився період відносного лібералізму. Було створено Спілку радянських письменників, література утвердилася на позиціях “соцреалізму”, прокотилися хвилі репресій проти багатьох талановитих митців. У дитячій прозі цих років знову помітна тенденція до гіперболізації можливостей юного героя (твори М. Трублаїні, М. Романівської, О. Копиленка). Письменники намагались показати героя всемогутнім, здатним подолати всі перешкоди на шляху до поставленої мети. Цим вони недооцінювали читача, розраховували на його наївність. Можливо, це і стало причиною того, що дитячі письменники 30-х років прагнули до фантастики. Справедливо зазначає С. Іванюк: “Була тут і спроба втекти від дійсності, уникнути необхідності пояснювати дітям терор, прояви тоталітаризму в усіх сферах суспільного життя – те, що й самі письменники подеколи не могли забути. Проте й пошуки відповідних художніх реалій для найпереконливішого розкриття морально-психо-

логічного комплексу нової людини, “ідеального героя”, безперечно відігравали тут не останню роль [4, с. 19–20].

До юного читача І. Сенченко знову повертається у 50–60-х роках зазначеного століття. З'являються оповідання “Мої друзі” (1951), “Два дні з життя Женьки і Левка” (1957), “Діамантовий берег” (1962), “Дороги близькі й далекі” (1965). Ці оповідання мали великий успіх у маленьких читачів. Іван Сенченко показує, як із дитячої забави та розваги праця стає потребою дитини, зображає героїв через відповідні для їхнього віку вияви працелюбства, цікавості до всього. Іноді це обертається надмірним дидактизмом, що помітно, скажімо, в оповіданні “Володька цікавиться, як будується електростанція”, проте в інших автор уникає цієї небезпеки. Прикладом цього є оповідання “На кучугурах”, “На плавучому острові”, “Харитон на заплаві” та ін. Письменник не ставив за мету показати еталонних персонажів, а малював їх такими, якими вони були насправді. І. Сенченко глибоко розумів специфіку літератури для дітей, вважав її справою серйозною і виступав проти поширеної в ті роки спрощеності, “дитинізації”. “Мені хотілось заперечити тим авторам, котрі замість постатей живих дітей подають фарбовані статуетки, а також і тим, хто протягом усього літературного життя сюсюкає з героями своїх писань” [6, 26 травня], – писав митець.

У творах для дітей письменник нерідко звертався до свого важкого, і разом з тим світлого дитинства. Повість “Діамантовий берег”, над якою письменник працював довгий час, розповідає про подорож-екскурсію до Українського кристалічного щита дев'ятьох хлопчаків та дівчаток разом зі своїм учителем. Герої твору зустрічаються з різними несподіванками та небезпечними пригодами. Автор дає можливість своїм героям перевірити себе, свою волю, витривалість. Хома та Пилип побилися об заклад терпіти спрагу аж до заходу сонця. Денний перехід вони витримали без води, хоч пекло в пересохлому роті, та все-таки дочекались, поки сонце сховалося за обрій. Учитель, Григорій Савич, з розумінням сприймає це їхнє “баламутство”. Куприк поклав собі до рюкзака мішок з піском, щоб носити його весь похід, адже він мріє стати моряком. Ці штучні перешкоди письменник зображає з тонким доброзичливим гумором. Сенченко змальовує й негативний образ у повісті. Це егоїст і скупердяга Тимофій. Нездорова атмосфера в його сім'ї, жадоба до наживи руйнують душу підлітка. Автор не ставить за мету “перевиховувати” Тимофія, який навіть не усвідомлює своєї провини. “Тимофій мовчки сидів під огорожею і думав про ті часи, коли стане трактористом, назбирає грошей і подарує матері золотий медальйон – хай вона вставить туди портрет свого найкращого сина...” [7, с. 190].

Оповідання для дітей середнього шкільного віку “Дороги близькі й далекі”, “Мої мисливські пригоди”, “Харитон на заплаві”, “На кучугурах” засвідчують серйозне ставлення письменника до юного читача. Вони захоплюють і дорослих, бо в них через дитяче світосприймання художньо осмислюється життєва проблематика.

Дитячим оповіданням Івана Сенченка здебільшого властиве й тонке нюансування психіки маленьких персонажів, і увага до ціннісних пріоритетів дитини, особливо чутливої до розрізнення добра і зла. Письменник уникав надмірної заідеологізованості, вмів зацікавити читача і гостротою сюжету, і талановитим описом деталей, ситуацій тощо. Змальовуючи побут, І. Сенченко не забуває про різні народні звичаї, так чи інакше пов'язані зі святами, ворожбою, лікуванням, народженням дитини, весіллям. Його твори можна назвати народною енциклопедією пізнання світу і людини. Опис новорічного свята зустрічаємо в повісті “З Новим роком, новим щастям”. “Тридцять перше число! По селі ходять колядники з колядками, щедрівками. Пісні лунають з усіх кінців: “Щедрик-ведрик, дайте вареник, грудочку кашки, кільце ковбаски...” [8, с. 42]. Діти колядують, посівають, дістають подарунки. І. Сенченко зупиняється на описі цих довгожданих ласощів: “Заздалегідь припасені барбариси,

кисленькі дюшеси, м'ятні цукерки, гарненькі кругленькі копійки і пряники. Яких тільки пряників не буває на світі! Найперше – білі м'ятні – солодкі такі, що аж губи злипаються, бувають ще медяники. Ці – темні, мов шоколади, і теж пахучі, і теж солодкі! А хто не знає чи не пам'ятає пряників фігурних?..." [9, с. 43].

Із середини 60-х років Іван Сенченко видає книжечки для малюків. Ці оповідання виходять окремими збірками: "За лісом, за пралісом золота діжка сходить" (1965), "Сім господинь" (1969). Відповідно до способу мислення дитини, його невеличкі оповідання пояснюють народні приказки, загадки, розкривають глибоку мудрість усної народної творчості, змушують дитину переживати за героїв, а разом з тим – образно мислити. І все це передається в чудовій казковій формі, саме так, як бачать світ діти своїми очима.

У прозі Івана Сенченка часом важко розмежувати "дорослі" й "дитячі" твори. Останні стали досить помітним епізодом у творчій еволюції письменника, сприяли виробленню цілої низки продуктивних художніх прийомів, які згодом були використані в найкращих зрілих оповіданнях і повістях. Саме в дитячих оповіданнях закладаються підвалини характерів персонажів повістей "Рубін на Солом'янці" та "Савка".

Вміння І. Сенченка сприймати і показувати дітей у повнокровному багатстві їхніх зацікавлень, турбот говорить про заглиблення автора в дитячу психологію. Усією творчістю, особливо в 50-60-х роках, Сенченко доводить, що він проти "фарбованих статуток" дітей. У цьому й полягає неперехідна цінність невеликого, але вагомого доробку письменника в царині літератури для юного читача.

1. Агеева В. П. Точки зору автора і героїв в імпресіоністичній прозі А.Головка. // В. П. Агеева. Українська імпресіоністична проза. – К., 1994. 2. Білецький О. Літературно-критичні статті. – К., 1990. 3.Забіла Н. Українська новітня література для дітей // Упор. Луценко І. А., По-долинний А. М. Українська дитяча література. Хрестоматія. Ч. 2. – К., 1992. 4. Іванюк С. Адресат – майбутнє. Герой і концепція адресата української радянської прози для дітей (1917–1941). – К., 1990. 5. Макаренко А. Стиль дитячої літератури // Українська дитяча література. Хрестоматія. Ч. 2., К., 1992. 6. Сенченко І. Автор і видавництво // Літературна газета. – 1961. 7.Сенченко І. Діамантовий берег // Іван Сенченко. Оповідання, повісті, спогади. – К., 1990. 8. Сенченко І. З Новим роком, з новим щастям! // там само. 9. Там само.

PROBLEMS, THEME AND GENRE VARIETY OF IVAN SENCHENKO'S PROSE FOR CHILDREN

Lyubov Romanyuk

Senchenko's early works are marked by adventure whereas his prose for young readers written in the 1950-60s manifests a retreat from traditional didactic perception of the child. The works of both periods emphasize the psychological processes going on in the psychics of a child. They show a deep respect for the child's moral values.

Key words: children's literature; prose; genre; character.